

С. С. БОБЧЕВЪ

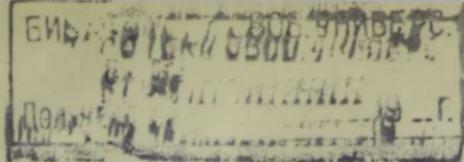
СЛАВЯНСКАТА ИДЕЯ

И

РУСКО-ТУРСКАТА ОСВОБОДИТЕЛНА ВОЙНА

Отпечатъкъ отъ „Славянски Гласъ“, кн. 1—2. Год. XXII. 1928.

СОФИЯ
1928

III — 471
9 — 91

БИБЛИОТЕКА СВОБ. УНИВЕРС.
Вх № 2050
Получено на 2м 1929г.

Славянската идея следъ Свѣтовната война.

I.

Неославизмътъ не е нѣкакво ново учение, появило се спонтанно и нѣмаше нищо общо съ миналия животъ на славянитѣ, съ старата идея за славянска взаимностъ и единение.

Напротивъ, така както изпъкна неославизмътъ въ края на първото десетилѣтие на нашия вѣкъ, така както той се обоснова отъ неговия главенъ проповѣдникъ, д-ръ Карлъ Крамаржъ, той не бѣше друго, освенъ единъ еволюционенъ етапъ на онова идейно и много пжти абстрактно и мистическо учение на славянофилитѣ, което учение имаше за свои носители и проповѣдници свѣтли ликове като Хомякова и Кирѣевски, братя К. и Ив. Аксакови, Данилевски и други тѣхни последователи, проповѣдници на славянофилството.

Би могло да се каже, че неославизмътъ, ако и продължение на старото славянофилство, се поставя предимно на практическа почва, изоставя идеологията на старитѣ славянофили за нѣкаква особена мисия на славянството, за това, че славянитѣ съставляватъ нѣкакъвъ особенъ миръ, нѣкакъвъ особенъ културно-исторически типъ (Данилевски), противопоставенъ на Латинския западъ или на Северогерманския миръ. Неославизмътъ заставаше на становището за родството на славянскитѣ народи безъ разлика на вѣра, за нуждата имъ отъ взаимопомощъ и отъ общуване културно, економическо и политическо. Новото славянофилство се прогласи като чисто отбранително, а не нападателно движение, каквото впрочемъ бѣше и старото, идейно славянофилство на Хомякова и бр. Аксакови. Ако старитѣ славянофили бѣха идеалисти въ най-хубавия смисълъ на думата, то новото славянофилство издигаше, редомъ съ практическото си знаме за сближение и културно-стопанско единение, още такива свѣтли принципи, каквито бѣха прогласенитѣ не въ единъ случай, особено на съвещанията, станали въ Петербургъ (1907 г.), и после на двата подготвителни Всеславянски събора въ Прага (1908) и София (1910).

На тѣзи събори се изработи подробно и по-ясно програмата на неославизма; на първо мѣсто, и преди всичко, прогласи се, че „не е славянинъ този, който притѣснява други славяни“; „че славянитѣ трѣбва да си помагатъ взаимно и да гледатъ на себе си като на равни членове въ голѣмата славянска челядь“; „че всѣки славянски народъ трѣбва не само да бжде подпомогнатъ, за да се засили всѣкакъ и отдѣлно като самостоятелна, свободна и независима индивидуалност“, но още, че „той трѣба да дава въ всички случаи съдействие за осъществяване на славянската програма“ — на решенията, приети въ Петербургъ, Прага и София, гдето тази програма се разви въ присъствието, съ участието и съгласието на видни представители отъ всички славянски народи, включително и поляцитѣ, които участвуваха, поради иззесни недоразумения, само като гости и частни лица. Наистина, зрелището, което представляваше голѣмия подготвителенъ Всеславянски съборъ въ София, бѣше величествено и внушително. Политически мъже, културни деятели, професори, публицисти отъ Петербургъ и Москва, отъ Киевъ и Одеса, отъ Варшава, Краковъ и Познанъ, отъ Прага и Турчански св. Мартинъ, отъ Братиславъ и Бѣлградъ, отъ Цетина и Сараево, бѣха се събрали да размѣнятъ мисли и да взематъ становища по разни въпроси и решения, които вълнуваха тогава, па вълнуватъ и до сега славянскитѣ душа и съвестъ. На софийския Всеславянски съборъ се взеха между друго и редица резолюции, които очертаваха мирния и културния характеръ на събора и на неговитѣ деятели. По-главнитѣ отъ тия резолюции бѣха: за общуване и взаимностъ на славянскитѣ академии и учени дружества; за съставяне на образцова славянска антология; за желателността да се свика общъ славянски съборъ; за еднаква научна и търговско-стопанска терминология; за изготвяне славянска енциклопеди и всеславянски речникъ; за съставяне образцовъ каталогъ на славянски съчинения; за взаимна размѣна на учени трудове и учени сили; за приемане на студенти и зачитане на семестри въ славянски университети; за славянска телеграфна и вестникарска агенция; за стѣгане на търговско-стопанскитѣ връзки между славянскитѣ народи; за уреждане на славянски книжарски пазари; за организация на славянскитѣ театри и пр.

Заслужва да се помене, че на този съборъ въ София се прочете и извика ентузиазъмъ поздравителното писмо, изпратено отъ великия писателъ на руската земя Левъ Николаевичъ Толстой Въ това свое писмо Толстой изтъкваше по единъ най-откровенъ начинъ, какъ разбира той единението между славянитѣ. Той поддържаше, че тукъ трѣбва да се иде до край; че ако е дума за единение, то

трѣбва да стане между всички хора; че славянитѣ, които изпитватъ злото отъ единението на австрийска, руска, германска и турска държави, искатъ сами да се съединятъ. Това, казва той, е добро; но той се опасява, че целта на туй единение нѣма да се достигне, ако въ основата му не се положи религията, която само съединява хората за истинско благо въ живота и която, за жалостъ, се признава за ненуждна. Той сключва, че, ако и да отрича племенния патриотизъмъ, славянитѣ му сж по-близки, отколкото другитѣ народи. „Ще кажа повече, — завършва той, като изоставя съображенията, че споредъ тѣзи мои думи могатъ да ме обвинятъ въ непоследователностъ и противоречие на самъ себе си, ще кажа, какво особено ме подбуди да изкажа това, което изказахъ: това е моя вѣра, че основата на всеобщото религиозно единение, която само може все повече и повече, като обедини хората, да ги поведе къмъ свойственото имъ благо, че тази основа ще бжде приета преди всички други народи отъ християнския свѣтъ именно отъ народитѣ на славянското племе“.

Както съвещанията въ Петербургъ, така и тия, станали на двата събора въ Прага и София, не само извикаха известно сближение между самитѣ конгресисти и имъ дадоха една насока за полезна деятелностъ въ духа на гореказанитѣ решения, но тѣ имаха и известни практически резултати. Тѣ съдействуваха повече или по-малко за известно сближаване и разбиране между руси и поляци; тѣ помогнаха много за единъ подемъ въ народното съзнание у австрийскитѣ славяни, и, най-после, тѣ създадоха почва за разбиране и сближаване между българи и сърби, като улесниха оня приятелски съюзъ между Сърбия и България, който се сключи въ 1912 год. и който доведе до Балканската война, до освобождението на балкански славяни, главно на македонцитѣ, — война, която, за жалостъ, противославянски фактори извратиха и преобърнаха въ междусъюзническа, като докараха нещастие на България и внесеха нездрави елементи за бждещото развитие на Сърбия.

II.

Свѣтовната война донесе една криза въ идеята за славянската взаимностъ.

Никой не трѣбва да откаже, че тази война се почна, между друго, защото Русия не пожела да изостави единъ малкъ славянски народъ — сърбитѣ — на произвола на Австрия; че Русия се впусна въ войната повече отъ чувство на славянско братство и хуманностъ, отколкото за защита на нѣкакви свои интереси.

Свѣтовната война извика на политически животъ две

нови славянски държави — Полша и Чехословашко — и създаде едно велико кралство С. Х. С. (Югославия). Не сж съвсемъ неправи тѣзи, които поддържатъ, че появяването на новитѣ славянски държави се дължи главно на славянската идея за взаимностъ и на първо мѣсто на руската самопожертвувателностъ и готовностъ да послужи за освобождаването и обединяването на славянскитѣ народи. Това признава отчасти и Ед. Бенешъ. Кой може да отрече, че храбрата руска армия най-много помогна на съглашенцитѣ, за да изкаратъ до край почнатото дѣло? Напраздно нѣкои славянски политици поздравляватъ и руската революция въ време на войната, като съдействувала за освобождението на нѣкои славянски народи. Руската революция, улеснена отъ условията на Свѣтовната война и отъ нѣкои временни несполуки на руската армия, не помогна никому, а самата Русия хвърли въ едно тежко положение, на което още не се вижда края. Въ всѣки случай следъ войната се установиха петъ славянски свободни и независими държави. Не се освободиха лужичани, останали подъ германско иго.

Разграниченията обаче на славянскитѣ земи въ международнитѣ договори въ Версайлъ и пр. докараха до известни натегнатости между славянски държави и народи, особено между Русия и Полша, между Полша и Чехословашко, между България и новоформуваната голѣма триименна Югославия. Тази натегнатостъ не е още окончателно премахната, и въ душитѣ на славянски деятели проникна известно разочарование, досежно междуславянскитѣ отношения, настана това, което можемъ да наречемъ криза въ идеята за славянска взаимностъ.

Появиха се гласове на авторитетни славянски политици, каквото напримѣръ гласътъ на чехословашкия дипломатъ и министъръ на външнитѣ работи, Едуардъ Бенешъ, гласове, които утвърждаваха, че вече славянофилството било погребано, че неославизмътъ завършилъ своята деятелностъ и че предстояло да се гледа на славянската идея просто и чисто като на една идея всеобща — за демокрация и човѣчностъ. Така изисквало най-новото време, щото идеята за славянска взаимностъ да бжде занаяпредъ насочена въ нѣкакъвъ реаленъ смисълъ, така че, когато се препиратъ два славянски народа, трети незаинтересуванъ да не се мѣси, — славянската идея да се ръководи вече само отъ държавитѣ, а не отъ народитѣ, тази идея да бжде предметъ а иностранната политика на славянскитѣ държави, като се пазятъ при това спасителнитѣ максими на тази политика, която понася на дадена държава. Само тогазъ, казватъ тѣзи реалисти-политици, славянската взаимностъ ще стане една конкретна реалностъ.

Тѣснитѣ рамки, които ни сж начертани за тази статия,

не ни позволяватъ да влѣземъ въ подробенъ разборъ на учението на тия реалисти, политици и дипломати, въ което учение има и нѣщо основателно, но което изключва съвсемъ всѣкакви чувства за братство и племенна взаимностъ между славянитѣ. Каквото и да се казва, това учение е преди всичко противъ всички свѣтли проповѣди на великитѣ славяни, като почнеге отъ Колара, Шафарика, Палацки, Кирѣевски, Хомякова, братя Аксакови, Мицкевича и др., па свършите съ носителитѣ и апостолитѣ на идеитѣ изказани така убедително и обосновани на славянскитѣ събори въ Прага и София.

Нашитѣ наблюдения, изучаваня и постоянни срещи съ славянски деятели отъ всички страни ни убеждаватъ, че идеята за славянска взаимностъ, основа на старото славянофилство и сжщественъ елементъ на неославизма, тази идея не е загинала, не може да загине и тя се култивира сега, както ще се култивира и въ бждещето, защото се съзнава нейната жизнена необходимостъ за преуспѣването на цѣлото славянство и за неговото интелектуално, стопанско и политическо сътрудничество съ цѣлия културенъ свѣтъ.

Обоснованията на идеята за славянска взаимностъ, която е жива и която ще живѣе, ний не диримъ нито въ антропологическия типъ на славянитѣ, нито въ тѣхната политическа история, нито въ тѣхнитѣ географически разпредѣления, нито въ тѣхната религия и азбука. Необходимостта на тази идея ние намѣрваме, преди всичко, въ съзнанието, въ дълбокото убеждение на славянскитѣ народи, че тѣ сж членове на една велика челядь, на една широка задруга, на която нѣкои части сж раздѣлени, но която чувствува своята общностъ не само въ езика, не само въ народната душа, но и въ това, че можѣ еството на тази челядь и ползата отъ нейното сътрудничество за славянството и за човѣчеството, може да се прояви само при тази взаимностъ.

Да, идеята за славянска взаимностъ е жива, както азъ имахъ случай да заявя това на г-нъ Морисъ Мюре, главенъ редакторъ на Газетъ де Лозанъ, който по-лани оповести програмата на новата фаза на славянската идея въ своя вестникъ и въ Месаже Полоне, отъ 10/12 1925 г. „Сжществува криза, казахъ азъ на г. Мюре, но славянскитѣ идеалъ следъ Войната не е загиналъ, — кризата е преходна, и славянитѣ вървятъ и пакъ ще вървятъ по сжщия пѣтъ за едно опознаване, сближаване и разбирање, а тѣхното единение ще послужи само като едно културно сътрудничество, за доброто, за мира и спокойствието на околнитѣ намъ славянски народи и на цѣлото културно човѣчество“ . . . Морисъ Мюре следъ изслушване подробнитѣ ми обяснения за сегашната и бжд-

ната славянска идея, утвърждава, че въ сжщност моята идеология е една голъма необходимост и заключава, своята статия въ „Месаже Полоне“, съ следнитѣ думи: „Може и трѣбве да се вър а въ Обществото на народитѣ, но това не пречи да върваме и да се надѣваме и на Обществото на народи, — братя по племе, и братя по интересъ. Да, колкото повече мисля върху думитѣ, които каза предъ менъ г-нъ Бобчевъ, толкова по се убеждавамъ въ тѣхната мъдростъ: славяни отъ всички страни, обединявайте се!“

Отъ тогазъ се измина една година, нищо не е дошло да отиѣни що и да било отъ моето гледище върху славянската идея. Тя е жива, тя е действена, тя е насочена, въ своитѣ сжществени черти, къмъ най-хубави цели: културно-стопанско, духовно и човѣчно достижение чрезъ сътрудничество съ цивилизованитѣ народи.

Отъ тогава азъ изучавамъ живота и интелектуалното движение въ разнитѣ славянски страни срѣщамъ се съ много славяни, видни деятели въ обществеността, културата и търговията. Пролѣтесъ азъ посетихъ Бѣлградъ, дето отидохъ на византологическия конгресъ, и бѣхъ приятно изненаданъ, като узнахъ, че и тамъ сж много по-широки и дълбоки чувствата и разбиранията за една славянска взаимностъ, отколкото това си предполагахъ по рано. Остава само да се изгледятъ известни фактически отношения, да се направятъ известни споразумения отъ дветѣ страни, особено за положението въ Македония, съответно съ основната черта на славянската програма, че „славянинъ не трѣбва да потиска другъ славянинъ“.

III

И наистина, ако погледнемъ обективно и трезво върху положението на славянската идея въ разни славянски страни, ние ще се убедимъ, че тя както и преди Войната, така и сега, продължава да се култивира на дължъ и на ширъ между всички отдѣлни единици въ голъмата славянска челядь.

Да вземемъ преди всичко велика Русия като славянска държава преди и следъ Свѣтовната война. Нито рускиятъ народъ, нито царска Русия може да се обвиняватъ въ липса на съчувствие, въ липса на готовностъ да дадатъ помощъ и съдействие на славянскитѣ народи за тѣхното закрѣпване и, дето трѣбва, — освобождение. Това особено може да се каже за последнитѣ царувания. Оставаме на друга голъмото културно съдействие, дадено отъ Русия за възраждането на всички славянски народи при тѣхното събуждане въ началото на XIX в.; но помагането за издигане на свободна Сърбия като княжество и после кралство, спи-

рането на турското нашествие въ Сърбия, следъ поражението при Джунисъ (1876); усилията на руската дипломация, отзивчива на руското обществено настроение, за да направи колкото се може повече за подобрене съдбата на балканскитѣ славяни; поведението на Русия на Цериградската конференция въ края на 1876 год.; нейнитѣ старания следъ това въ Лондонъ и Лондонския протоколъ; руската освободителна за България война (1877—1878), държането на Русия при сключването на С-Стефанския договоръ и отпосле въ Берлинъ, временното управление въ България презъ време на окупацията и при създаването на българската конституция; цѣла редица други действия на царска Русия презъ време на Балканската война и междусъюзническата война—до самопожертвуванието на Русия, което се прояви въ защита на Сърбия предъ заплашванията на Австрия (1914), всичко това ясно свидетелствува, че не само руското общество, не само неофициална, но въ последно време и официална Русия прояви миролюбива, а когато трѣбваше и съ оржие славянска политика. Въ манифеста на главнокомандующия на рускитѣ войски отъ августъ 1914 год. къмъ подвластнитѣ на Австро-Унгария слав. народи, между друго, се казваше: „Виенското правителство обяви на Русия война за това, че Русия, върна на своитѣ исторически цели, не можеше да остави Сърбия безъ закрила и да я допусне до порабощение. Русия ви носи свобода и осъществяване на вашитѣ национални ожидания. Русия се стреми само къмъ едно, щото всѣки отъ васъ да може да се развива и да преуспѣва, като пази драгоценното наследство на бащи—езикъ и вѣра, и като се съедини съ родни братя, да може да живѣе въ миръ и съгласие съ своитѣ съседи, като уважава тѣхната независимостъ.“ Този манифестъ бѣше изработенъ въ министерството на външнитѣ работи въ Петербургъ.

Знае се и решението на Русия, изразено и официално въ манифеста за освобождението на поляцитѣ и за създаването на една независима Полша.

Трѣбва да се прибави къмъ това, че руската интелегенция, която има свое значително представителство въ Емиграцията, тази интелегенция, която не бѣше проникната толкозъ много отъ здравъ национализъмъ и отъ славянска идея, сега, както това личи отъ много публицистически и научни работи, обръща внимание на славянската идея като на една жизнена необходимостъ. Трѣбва, обаче, да се признае, че руската революция, която докара до паданieto на руската земя най-после въ ръцетѣ на болшевиизма създаде така наречения С.С.С.Р. съ тържество на комунизма и Коминтерна, не дава възможностъ за едно проявяване на славянска идея въ предѣлитѣ на Русия.

едно културно, стопанско и политическо сътрудничество на Русия съ другитѣ европейски държави и съ О. Н.

Полша не може да се смѣта за отчуждена отъ идеята за славянска взаимностъ. Преданията на свѣтли умове, като Мицкевичъ и др. не сж изчезнали. И тамъ има срѣди, които съчувствуватъ на славянската идея, които я култивиратъ и гледатъ на нея като на една необходимостъ за членоветѣ на цѣлата славянска челядь. Наистина, въ Полша нѣколко органи и списания, каквито сж Славянски свѣтъ, Славянски прегледъ и др. поддържатъ мисълта за всеславянско разбиране и за добри отношеия къмъ всички славяни, включително руситѣ. Както въ довоеннитѣ отношения съ Велика Русия, па и въ бждеще. Полша изглежда да има известни мжчнотии, но все пакъ интереситѣ на тази славянска земя и трезвитѣ възгледи на духовни и политически водачи въ Полша, не се съмняваме, ще имъ подсказатъ въ какви бждещи отношения и комбинации съ Русия, при какви взаимни отстъпки и даже жертви, тѣ ще трѣбва да уредятъ нормални съседски и братски отношения. Руската революция не е помогнала нито за свободата на Полша, нито за свободата на Чехословашко. При нормализиране на отношенията съ бждна национална и демократическа Русия, положението ще стане дооросъседско, славянско и дълготрайно. Знае се, че ако е имало актъ на Временното правителство (следъ абдикацията на Николая II), който да намѣри одобрението на всички здрави политически елементи въ Русия, то бѣше онзи, съ който се прогласяваше независимостта на Полша и който завършваше многовѣковния споръ. Сега Велика Полша, която жиѣе единъ самостоятеленъ, свободенъ животъ, както изглежда по всичко, подзема съ нова енергия идеята за славянско сътрудничество въ голѣмитѣ културни движения на Западъ и въобще на славянскитѣ среци въ Варшава, Краковъ и Познань, свидетелствуващи за най-новото настроение, въ смисълъ на идея за славянска взаимностъ, настроение, което намѣрва отзизъ и въ обществото и въ печата.

Колкото за Чехословашко, има ли нужда да се казва, че то е било винаги срѣдище и разсадникъ, дето е отгледвана и разнасяна на разни страни идеята за здрава славянска взаимностъ, братство и единение. Вече по-горе се помена, че първитѣ славянски деятели и въ наука и въ общественостъ се появиха въ Чехия и Словашко, че тѣ създадоха школи, че тѣ извикваха радостъ и въодушевление въ другитѣ славянски страни. Трѣбва ли да се напомнятъ имената на Добровски, Колара, Палацки, на Шафарика, на Ригера и др., които винаги — едни научно, други практически — бѣха поддържници на славянската идея. „Цѣлиятъ чешки и сло-

вашки народъ, възпитанъ отъ своитѣ водители презъ течение на цѣли десетилѣтия, е живѣлъ съ тѣхъ, че неговото последно прибѣжище се явява славянството“ — казватъ днесъ носителитѣ на славянската идея въ Прага. Тѣ прибявятъ, че и независимостта на Чехословашко не може да не се отдава до голѣма степенъ на славянската идея, на нейнитѣ носители въ Русия. Бележитиятъ чешки писателъ и публицистъ Йосифъ Холечекъ, когото никой не може да обвини въ романтизъмъ и сантиментализъмъ, казва следното: „Чехитѣ, които, останаха вѣрни на славянската идея, въ последнитѣ две години силно копнѣятъ за обновлението на славянския животъ, какъвто бѣше преди всесвѣтската война, като пакъ се свикватъ славянски събори, та чрезъ славянството да се засили и чешката народностъ. Явлението, че славянското съзнание отново се пробужда и предявява искане за животъ, е извънредно радостно и трѣбва да се смѣта като знакъ за животоспособността на славянската идея“ (статия на Холечекъ въ Юбилеенъ сборникъ на Славянското д-во въ София, 1925 г.). Холечекъ вѣрва, че славянската идея ще се засили, когато Русия се съвземе отъ припадъка на лудостта си, когато къмъ Чехословашко и Югославия се съединятъ Полша и Бѣлгария. Всичко друго е временно, казва тѣй.

Не говоримъ за учението и политическата дейность на Карла Крамаржъ въ Петербургъ, Прага и София, учение, което той и сега поддържа, — за тѣсна славянска взаимность, за славянско единение „въ победата на сърдцето, доброто и любовта надъ хладния и безчувственъ материализъмъ — като въ сжщото време славянството стои въ първитѣ редове на пазителитѣ на свѣтовния миръ и покой“ (вижъ голѣмия трудъ на Крамаржъ „Въ защита на славянската политика“, заключителна часть).

Та и славниятъ водачъ и първи гражданинъ на Чехословашко, маститиятъ председателъ на републиката, проф. Масарикъ, при всичката своя реална философия и политика и при всичкитѣ оговорки, които прави за славянофилството и новославянството, далъ е да се разбере неговата голѣма любовъ и преданостъ къмъ славянитѣ и не само въ отношенията къмъ злочестата руска емиграция, но и къмъ всички членове на голѣмата славянска челядь. Най-после и самъ г-нъ Едвардъ Бенешъ въ заключение на своитѣ изучвания по славянската идея, не може да не заключи, че едно славянско сътрудничество е най-желателно, макаръ къмъ цели на човѣчностъ и общуване съ културния свѣтъ.

Югославия, или сегашното кралство С. Х. С., въпреки всичко, проявява поне въ известни срѣди духовни, и граждански, професорски и стопански, художествени и търгов-

ски), настроения за славянска взаимност и сближение. За да не се простираме надалеч, ние бихме могли да посочим ако не на друго, на най-прѣснитѣ случаи: събора на славянскитѣ медици въ Дубровникъ и Варшава, професорското славянско съвещание въ Бѣлградъ, въ време на Византоложкия конгресъ, срещитѣ съ бѣлгарски художници, артисти, спортисти и неотдавнашнитѣ срещи на духовни лица въ София на конгреса за свѣтовенъ миръ чрезъ черковитѣ. Наистина, следъ междусъюзническата война и следъ Свѣтовната между Югославия и Бѣлгария е настанала известна хладина и понѣкога възникватъ недоразумения, но трѣбва ли да се казва, че въ тѣзи недоразумения голѣма роля играятъ онѣзи тежки условия, въ които сж поставени населенията въ Македония. Желанието на всички доброжелатели за едно сближение и единение между Югославия и Бѣлгария е, штоо дветѣ страни да не се задоволяватъ съ размѣна на любезности на събори и срещи, а да се помисли, сериозно да се помисли, какъ да се премахне корена на тия недоразумения, което не е мжчно да стане, ако въ Бѣлградъ разбиратъ добре положението. Диагнозата на югославско бѣлгарската болестъ отдавна е направена, и се подчертава всѣки день. Трѣбва да се погледне трезво и смѣло въ очитѣ на злото и да се приложи неговото лѣкарство: — компетентни политици и отъ дветѣ страни посочиха на това лѣкарство: една вътрешна най-малко поне културна автономия въ многострадална и измжчена Македония. Защо да не се прибѣгне, колкото се може по-скоро, до прилагането на това лѣкарство, когато се касае за спокойствието и здравяването на Югославия и Бѣлгария, за възстановяването на единъ траенъ миръ на Балканитѣ и за пълното разбиране между двата братски и съседни народи? Нима вѣчно ще се хвърля погледъ къмъ миналото и ще се грави укоръ ту отъ една, ту отъ друга страна за малки и голѣми грѣшки, приписвани ту на едни, ту на други?

Въ Бѣлгария, която дължи своето освобождение на славянската идея, тая последната винаги е била култивирана и тукъ тя и сега е жива и действена. Въ срѣдитѣ на Славянското дружество, което отъ 25 години проповѣдва въ своитѣ издания, срещи и публични лекции, идеята за славянска взаимност, се намѣрваха и сега има борци и искрени ратници за славянско братство и единение. И до освобождението на Бѣлгария идеята имаше своитѣ голѣми апостоли. Следъ освобождението тази идея продължи да се крепи и проповѣдва като едно „Вѣрую“ за едно добро бъдеще както на бѣлгаритѣ, така и на всички славяни. Двадесетъ и петъ години вече Славянското дружество въ Бѣлгария, имаще около 3000 души членове, убедени апостоли на славянската идея, носи високо знамето за славянската

взаимност, поне на културно-стопанска почва, и за интелектуално сътрудничество между всички славяни. То има три свои органи, които безспирно ширятъ и поддържатъ тѣзи идеи: тримесеченъ „Славянски Гласъ“, тримесечна „Славянска Библиотека“ и единъ годишникъ — „Славянски Календаръ“. Временитѣ кризи и недоразумения никога не смутиха дейцитѣ около Славянското дружество, които се проникнаха още повече отъ свѣтлитѣ идеи за ползата отъ славянското единение на събора въ София 1910 г. И следъ кървавото сблъскване между славяни, въ срѣдитѣ на Славянското дружество се носи твърдо убеждението че ни единъ славянски народъ не ще може да преуспѣва, ако върви по пътя на културата, економиката и политиката, усамотенъ, отдѣленъ. Тука никой не се пита, какво е названието на идеята и на движението за славянска взаимност: наричали се тя славянофилство, новославянство или само славянско културно сътрудничество въ срѣдата на цивилизования свѣтъ. Въ България върватъ и знаятъ едно, че преди всичко трѣбва да се уредатъ отношенията между югославяни и българи, че трѣбва да се достигне пакъ онова разбиране, което бѣше достигнато въ 1912 г., че едно единение, въпреки всичко, е въ интереса на дветѣ братски страни — Югославия и България.

Напраздно ще се прибѣгва до малки и голѣми съглашения, до всѣкакви съюзи, дирени отъ едната и другата страна, ако не се изгладятъ остритѣ шипове и болезнени симптоми, които извикватъ търкания и докарватъ неприятни и опасни препирни и разпавии между правителствата на двата народа. Азъ смѣя да твърдя, че самитѣ народи искатъ непремѣнно сближението и единението. Правителствата знаятъ, и длъжни сж да намѣрятъ срѣдствата, за да се достигне тозъ многожелано сближение и разбиране.

IV.

Следъ казаното до тукъ и предъ видъ на размѣнитѣ съ разни славянски деятели мисли върху една програма за разширение и осъществение на славянската идея, азъ си позволявамъ да направя следнитѣ заключения:

1. Въпреки всички недоразумения и тежки условия, въ които бѣха поставени славяни противъ славяни въ последнитѣ 15 години, все пакъ жизнената необходимостъ налага на всички славянски народи да погледнатъ на себе си като на членове отъ една славянска голѣма челядь, членове които иматъ длъжности къмъ себе си, състоящи се въ зачитане взаимни права и интереси и въ изпълнение на налаганитѣ отъ тѣхното братство едни къмъ други задъл-

жения. Славянитѣ трѣбва да бждатѣ тѣсно свързани помежду си. Ако чужди единѣ за други народи създаватѣ едно Локарно, едно О. Н., защо тѣ, славянитѣ, да не прибѣгнатѣ къмѣ едно Общество на славянскитѣ народи. Подобно общество се налага за малки и велики, които, впрочемѣ, трѣбва да гледатѣ на себе си като на равни.

2. Безѣ разлика на вѣра, на режимѣ на управление, на азбука, на която се пише по славянски, славянскитѣ народи трѣбва да си подадатѣ рѣка за интелектуално, стопанско и въобще културно сътрудничество. Като поставятѣ своитѣ отношения върху принципа на самоопредѣление, славянскитѣ народи трѣбва да уредятѣ живота си така, че всички тѣхни отношения да почиватѣ върху справедливостѣ, моралѣ и отсъствие на всѣкакъвѣ егоизъмѣ или стремление за нѣкакво надмощие. И най-великиятѣ славянски народѣ нѣма право да се смѣта за по добърѣ, за имащѣ повече право отѣ най-малкия.

3. Стремезѣтъ къмѣ единение на славянскитѣ народи трѣбва да се насочи върху културна, стопанска, обществена и политическа почва. Това единение трѣбва да има за главна целѣ проявата на мѣстнитѣ национални особености и внасянето имѣ като елементи въ голѣмата и всеобща славянска култура. Малкитѣ народи отѣ славянски произходѣ все ще могатѣ, подкрепени, взаимно да внесатѣ въ европейската съкровищница на цивилизацията и нѣщо свое.

4. Самички уединени и непроникнати отѣ дълбокото съзнание за една славянска общностѣ, и голѣмитѣ и малки славянски народи, та и тѣхнитѣ правителства, не могатѣ да бждатѣ достатѣчно силни, за да играятѣ ролята, която иматѣ право да играятѣ въ свѣтовната цивилизация. За да може тѣхното интелектуално сътрудничество, на славянитѣ, сътрудничество въ интелектуалнитѣ отношения на свѣта, да бжде ефикасно и полезно, то трѣбва да се обедини въ една славянска насока.

5. Нѣма никакъвѣ панславизъмѣ — съществуващѣ само въ въображението на нѣкои врагове на славянството, нѣма никакъвѣ панрусизъмѣ, нѣма никакъвѣ мисионизъмѣ, а има и трѣбва да има само една идея за славянско равенство, братство, взаимопомощѣ и безспирно вървене напредѣ по пътя на всечовѣшкия напредѣкъ. Славянитѣ нѣматѣ нужда отѣ никакъвѣ империализъмѣ, отѣ никакви стремези за завоевания на чужди земи или народи.

6. Славянскитѣ народи, взети въ съвокупностѣ, нѣматѣ нужда и отѣ колонии, следователно нѣматѣ нужда и отѣ борба за такива. Тѣ не желаятѣ да се домогватѣ до територии за евентуална емиграция: тѣмѣ стигатѣ широкитѣ територии

на славянското племе, особено земитѣ въ Русия, Сибирѣ и въобще азиатска Русия, които сж доста широки за славянска колонизация, за славянска стопанска, индустриална и въобще културна деятельности, стига славянитѣ да сж съгласни помежду си, да сж дружни и да се споразумяватъ братски, като не увреждатъ своитѣ отдѣлни национални интереси и автономни права, за да могатъ да бждатъ една колосална сила и да се развиватъ по-добре отъ всички народи, или поне толкова, колкото и другитѣ народи въ областъта на цивилизацията.

7. Въ днешно време, та и въ бждеще, въ колективния си организъмъ на политическа или на културна почва, славянскитѣ народи нѣматъ и не трѣбва да иматъ когото и да било за нѣкакъвъ си суверенъ, който да се сматра като тѣхенъ висшъ началникъ и покровителъ. Не може, обаче, да се отрича, че велика Русия съ своето положение, като най-големъ и най-многочисленъ държавна и най-заслужила въ дѣлото на славянската самопомощъ, има право да се сматра за първа между равнитѣ. И днесъ никой не може да отрече праздното мѣсто, което стои въ славянския концертъ и което чака утрешна устроена, установена и закрепнала Русия, на която гласътъ не може да не бжде важенъ въ славянскитѣ общувания.

8. Славянскитѣ държави не могатъ да не дирятъ съюзи и съглашения и съ неславянски държави и народи. Това тѣ сж правили и ше правятъ за своето вътрешно и международно закрепване и засилване, а това не може да не се желае отъ всѣки славянски народъ за други славянски народъ. Това, обаче, което трѣбва да бжде безспорно една догма, единъ неизмѣненъ принципъ въ практическата и идейна деятельность на славянскитѣ държави и народи, то е, щото никой славянски народъ да не смѣе да влазя въ договори и съюзи каквито и да било тѣ, противъ който и да било други славянски народъ. Впрочемъ, славянската политика, която се върши отъ органитѣ на държавитѣ, нѣма никога да сбърка, ако тя бжде отражение не само на нѣкакви временни интереси, а когато тя се води въ пълно съгласие съ вѣчнитѣ и неизмѣнни стремежи на славянския духъ, когато тѣзи политика е изразъ не само на мимолетни интереси, но на вѣчната душа и съвестъ на славянскитѣ народни маси.

9. Сепаратизмътъ и партикуларизмътъ, имаши за тенденция и цели да създаватъ нови дѣлове въ славянската общностъ, не могатъ да се одобряватъ отъ никой славянски деятель. Проповѣдници на подобенъ сепаратизъмъ не могатъ да не бждатъ осжждани като врагове на общия славянски организъмъ и на единението. Това не ще каже, че отдѣлнитѣ на-

роди отъ голѣмата славянска челядь, не трѣбва да изтъкватъ и пазятъ своята народностна индивидуалностъ, своя езикъ, своята култура и своята автономия, дори и тогазъ когато тѣ се намѣрватъ въ границитѣ на нѣкоя славянска държава, вкарани тамъ съ тѣхната воля или неволно, противъ тѣхното естествено право на самоопредѣление. Ако въ международнитѣ си отношения всѣки славянски народъ и всѣка славянска държава трѣбва да бждатъ колкото се може повече и повече коректни и не само да не посѣгатъ на чуждото, но и да не улесняватъ заграбването на чуждо достояние. то и въ областта на своитѣ територии и владѣния налага се на всѣка славянска държава да не посѣга поне на културната, въобще духовната и обществена автономия на единъ дѣлъ или на единъ народъ, живущъ въ тѣзи предѣли. Въ такъвъ случай, най-доброто е, когато се появятъ недоразумения, създаденото съ общи усилия и съгласие „Общество на славянскитѣ народи“ да си изработи единъ редъ за междуславянски арбитражъ, който да се произнася безапелационно и да решава междуславянскитѣ спорове.

10. Славянската взаимностъ води и трѣбва да води къмъ миръ, спокойствие не само на славянскитѣ народи помежду имъ, тя трѣбва да се смята за предговоръ и предградие на европейската взаимностъ, на човѣшката взаимностъ за миръ и за мирно интелектуално сътрудничество. О. Н. би трѣбвало да помогне и то за премахване на недоразуменията между нѣкои славяни, за да има славянството, изцѣло, като единъ голѣмъ факторъ, своя дѣлъ въ достиженията на свѣтовния миръ, достижения, които лежатъ въ основата на неговото учреждение. На славянската идея трѣбва да се гледа като на едно учение идейно и практически за сближаване между славянитѣ и за сближаване на цѣлокупното славянство съ културния свѣтъ, съ цѣлото човѣчество. Ние не забравяме, че Добровски въ началото на XIX в. бѣше прогласилъ великия сега подхванатъ отъ културни пасифисти девизъ: „на земли миръ, въ челоуѣцехъ благоволение“; а Коларъ искаше: „кога се каже: азъ съмъ славянинъ, да се разбира — азъ съмъ човѣкъ“.

V.

Свършваме. Ако направенитѣ по-горе заключения проникнатъ дълбоко въ съзнанието на интелегентнитѣ слоеве отъ славянскитѣ народи,—защото ние знаемъ, че тѣ иматъ пълното съчувствие на народнитѣ маси, които инстинктивно ги разбиратъ—ние сме убедени, че бждещето на славянскитѣ народи и като цѣлостъ, и като отдѣлни единици, е за винаги осигурено.

Тѣзи положения, които сж възприети отъ нашитѣ славянски срѣди въ България и отъ всички славянски деятели, съ които сме имали случай да се срѣщнемъ напоследѣкъ, трѣбва да станатъ ржководно начало за вжтрешния и международния животъ на всички славянски държави. Тѣ ще подготвятъ онази почва, при която щѣ се приближимъ до свѣтовното бждеще на славянството.

Нека го кажемъ още единъ пжтъ, това свѣтло бждеще не само, че не трѣбва да смуцава другитѣ европейски и извъневропейски държави и народи, не само не трѣбва да безпокои хубавата оная институция, която се нарича О. Н., но, напротивъ, едно помирено, дружно и солидарно славянство, стремяще се къмъ мирно и интелектуално сътрудничество, съ всички народи, повтаряме, трѣбва да радва О. Н. като мощенъ факторъ и неговъ съратникъ за миръ, спокойствие и културенъ напредѣкъ въ свѣта.

Всѣки славянски народъ отдѣлно, и цѣлото славянство като колективностъ, при такива условия ще бжде най-голямия залогъ и факторъ за всечеловѣчески напредѣкъ и за възможното щастие на възможно най-много човѣци на свѣта.

Бидейки така, трѣбва да се приеме, че културнитѣ народи и тѣхнитѣ духовни водачи, ако щете и държавнитѣ имъ водачи, би трѣбвало до посрѣщнатъ съ радостъ всѣка идея за славянска взаимностъ. Нека се подчертае и разбере еднѣжъ за винаги, че славянската идея не само не е никакъвъ панславизъмъ, но че тя изключва всѣкакъвъ империализъмъ, всѣкаква агресивностъ, всѣкакво домогване за присвояване на чуждото. Напротивъ, идеята за славянска взаимностъ е носителка на най-свѣтлитѣ човѣшки идеали за добро, справедливостъ, мира и свѣтовна сигурностъ.

София, 1 октомврий, 1927 г.

С. С. Бобчевъ*).

*) Тази статия е писана за английското списание „The Slavonic Review“ (Славянски Прегледъ) издавано подъ редакцията на Bernard Pares, R. W. Seton-Watson et Harold Williams. Тя е напечатана въ книжк. за месецъ декември 1927 год. подъ насловъ „The Slavs after the War.“

50-годишнината на Свободна България 1878-1928*)

Годината 1877. година на руско-турската за нашето освобождение война, изгледваше да бжде решаваща за съдбинитѣ на българския народъ, вече възроденъ и духовно освободенъ следъ полувѣковна борба за независима духовна иерархия.

Политическата равномѣтка на 1876 г. не бѣше се приключила окончателно; презъ нея сепр одѣлжи херцеговинското възстание; избухна и българското възстаническо движение, което се удави въ сълзи и кърви; почна се и свърши несполучливо сръбско-турската война; една българска делегация, въ съставъ Драганъ Цанковъ и Марко Балабановъ трѣгна изъ Цариградъ и обиколи двороветѣ на великитѣ държави, за да представи страшнитѣ страдания на българския народъ и да иска закрила и подобрене на живота; двама султани единъ следъ други изчезнаха отъ сцената и върху престола на османитѣ се качи енергичниятъ падишахъ Абдулъ Хамидъ; Цариградската европейска конференция, свикана по настояването на Русия и инициатива на Англия, се занимава съ балканския, главно съ българския въпросъ, като дирѣше начинъ за мирно разрешавание на балканската криза, а главно на българския въпросъ, поставенъ на дневенъ редъ въ дипломатическитѣ срѣди; Конференцията свърши занятията си съ единъ заключителенъ протоколъ, въ който се предлагаше уреждането на една България, приблизително въ нейнитѣ етнографски граници, макаръ раздѣлена на две области, съ столици Търново и София; Султанското правителство въ този моментъ, ржководено отъ хитрия младотурчинъ, тогазъ великъ везиръ—Митхадъ паша. намѣри за удобно вмѣсто ла се подчини на решенията на европейската конференцията, да прогласи една конституция и по тозъ начинъ да сложи край на постояннитѣ залягания на Русия за подобрене и реформи въ полза на християнското и особно българското население на Полуост-

*) Р. Б. *) Речь произнесена на 19. II. (3. III) 1928 г. въ театръ Рояль на Тържественото събрание, уредено отъ Славянското Дружество за споменъ и отпразднуване 50-годишнината отъ освобождението на България.

рова. Нали Митхадовата конституция даваше политическо равноправие на всички поданници въ империята? Тогазъ — какво повече можаха да искатъ българитѣ?!

Високата порта бѣше поканена да се подчини на решенията на Цариградската конференция, санкционирани съ Лондонския протоколъ, а рускиятъ царъ бѣше заявилъ, че Русия не може да бездействува, ако султанътъ не възприеме предложението на великитѣ сили, като даде поне автономни права на България.

Оставаше да се чака и да се види, какво ще бжде поведението на Високата Порта. А султанското правителство нехаеше; то разчитваше много на традиционното несъгласие на великитѣ сили, несъгласие, винаги изникващо, когато ставаше дума за наложителни мѣрки въ полза на християнитѣ въ Турция, тъй като независимостта и неприкосновеността на Турция за нѣкон европейски държави бѣха станали нѣщо като политически догматъ.

Нехаеше султановото правителство колкото се отнасяше за мѣрки да се подобри сждбата на българската рая. Но то не се уморяваше да действува и да се готви за случай на отчаяна вѣоржжена съпротива. Въ Стамбулъ се сваяха и качваха визири и министри, свикваха се войски, поржчваха се оржжия и амуниции, правѣха се заеми за военни цели, подклаждаше се фанатизма на софти и други реакционни елементи въ турскитѣ срѣди, предсказваше се „свещенна всйна“. Съ една речъ, султановото правителство се смѣташе за много силно и не желаше да отстжи съ добромъ.

А въ туй време, положението на българския народъ продължаваше да бжде и да става по-тежко и по-тежко. Насилията на башибозуци и черкези извикваха ужасъ и трепетъ всрѣдъ българското население. Представителътъ на българската черкова, Н. Б. Антимъ I, съ нѣколко чиновници отъ Екзархията, се изпрати на заточение въ Мала Азия, защото не одобряваше благодарственитѣ адреси, които нѣкои още вѣрующи въ мирното разрешение навъпроса българи изтръгваха изъ рждетѣ на общини въ цѣла северна и южна България и въ Македония. Сълзитѣ и риданията растѣха; чернитѣ жалейки на българскитѣ майки се увеличаваха на всѣкжде въ села и паланки; шумѣше Марица окървавена и плачеха вдовици въ дълбоко отчаяние; анкетни комисиии отъ европейски дворове признаха вѣрността на българскитѣ страдания, отричани отъ нѣкои дипломати; записаха и обнародваха своитѣ дописки Скайлеръ и Макгаханъ; громко заговориха Аксаковци и други славянофили; изправи високо своето благородно чело бележитиятъ старецъ Гладстонъ и нададе викъ за човѣщина; и все пакъ не се виждаше „отъ

да нли, о Боже, ще дойде спасение на гинещия български геродъ“.

Преданието и дълбокото народно чувство не се мамѣха. Въковнитѣ упования не бѣха мечта. И сега пакъ народътъ погледна съ напрегнато вълнение и въздишки къмъ Северъ, къмъ дѣдо Ивана, къмъ този Царь, за когото нашиятъ поетъ разказва, за време на робството, така:

И често майка ми тогази,
 Ме вдигаше да видя ази
 Отблизо този ликъ святъ и старъ
 И нѣжно думаше ми — чадо,
 Цалувни този хубавъ дѣдо,
 Цалуни българския царь.
 И отъ тогазъ го азъ обикнахъ...
 Кога на възраст попристигнахъ
 Отъ моя тейко азъ узнахъ,
 Че руский царь родѣй се съ нази,
 Че турцитѣ той гони, мрази
 Че той ще ни спаси отъ тѣхъ,

На 10 ноемврий 1876 год., когато се връщаше отъ Ливадия, рускиятъ царь въ високо патриотическа речъ, която произнесе въ Москва, заяви безъ заобикалки, между друго, следното: „Азъ знамъ, че наедно съ мене цѣла Русия взема най-живо участие въ страданията на нашитѣ братя по кръвь и по вѣра... И ако видя, че ние не можемъ, безъ да се пролѣе руската кръвь, да получимъ гаранции за обезпечение на това, що искаме отъ Портата, азъ имамъ твърдо намѣрение да действувмъ самостоятелно и съмъ убеденъ, че цѣла Русия ще отговори на моята покана, ако смѣтна това за необходимо и ако честъта на Русия го поиска“. А въ Ливадия царьтѣ бѣше казалъ на италиянския посланикъ Нигра и на други, че той не мисли за никакви завоевания, а иска само облекчение и подобрене участъта на раята“.

И откакъ миролюбивигѣ усилия не докараха до нищо положително, Александъръ II на 12.IV.1877 г. дойде самъ въ Кишиневъ, окръженъ отъ военни и граждански сановници, отъ армия и народъ, и тамъ издаде манифестъ за обявяване на освободителната война.

Цѣла Русия, — отъ леденитѣ полярни пустини до горещитѣ долини на Грузия, отъ р. Висла до Великия океанъ, посрещна съ ентузиазъмъ обявяването на войнатъ. Москва и следъ нея градове и села, представители на цѣлата общественостъ, засвидетелствуваха на царя чрезъ писменни адреси и представителства, че войнатъ за освобождението на българитѣ се посрѣща отъ народа съ въодушевление,

защото, както казваше московският кметъ на царя: — „Знае твоя народъ, че ножътъ е изваденъ отъ тебъ, най-миролюбивия отъ царетъ, не за суетна слава, а въ името Христово, за нашитъ многострадални братя, защото не за поробване изпроваждаш ти своитъ полкове задъ Дунава, а за да насаждаш свобода и добруване, да призовешъ едновѣрни и еднокръвни намъ племена къмъ новъ животъ, благоустроено съществуване. Нѣма война по-справедлива отъ тази“.

Царьтъ отговорилъ на московския кметъ, че много съжалява, дето неговото старание за мирно разрешение, не се увенчали съ успѣхъ. но той се радва като гледа, че цѣла Русия е готова на жертви за светото дѣло.

Тогазъ печатъ, публицисти, общественици, професори, представители на всички класове, всички заговориха въ полза на великото дѣло, което Аксаковъ нарича „священнодействие на народния духъ!“. Бележитиятъ писателъ и дълбокъ мислителъ Достоевски писа: „Когато се раздаде царското слово, народътъ се втурна въ четковитъ, е това бѣ по цѣлата руска земя. Когато се четѣше царския манифестъ, народътъ се кръстѣше и всички се поздравляваха съ войната. Ний това сами го видѣхме съ собственитъ си очи, чухме го това даже тукъ въ Петербургъ... Селянитъ въ общинитъ жертвуваха пари и цѣли коля съ храни, и изведнъжъ тия хиляди хора като единъ човѣкъ извикаха: „Та що сж жертвитъ, обози, храни, ний всички ще отидемъ да воюваме“. А проф. Е. Трубецкой казва въ своитъ „Спомени“: „Въ 1876-1877 г. за никакви материални изгоди за Русия не ставаше и дума. Освобождението на едновѣрнитъ и еднороднитъ намъ братя по кръвъ, се изтъкваше като едничка цель на войната. Териториалнитъ придобивки, спечелени въ последствие, бѣха резултатъ отъ воечнитъ успѣхи, но никакъ не цѣль на военнитъ действия. Всйната си остана до край безкористна, даже романтична, а цельта ѝ бѣше освобождението на свои братя православни“.

Но азъ прибавямъ: Нима заветниятъ естественъ стремежъ на Русия да намѣри изходъ на топло море вредѣше нѣщо на замисленото и систематически водено освободително дѣло? А сигурно руската политика е очаквала справедливо, че у българитъ, освободени отъ нея, ще намѣри солидарни братя и вѣрни съюзници за даденъ моментъ.

„Войната за освобождението на България, казва великиятъ славянинъ Иванъ С. Аксаковъ, не бѣше дѣло само на народната честь, но, което е по-важно, — и на народната съвестъ. Тая съвестъ зове народа и го вдига на бой; тя твори това дивно свещенодействие на сърдцата, което се проявява въ любовъ, въ самопожертвование, въ молитва по цѣлото необятно пространство на руската земя“.

Прелистете страниците на мировата история отъ старо и ново време, дирете и вижте, дали може да се намъри при-мъръ на подобна доблестъ и великодушие, на подобна чо-вѣщина, съ които единъ цѣлъ народъ се покъртя отъ да-лечни мѣста, презъ хиляди километри, за да дойде на по-мощи на свои братя. И въ какви дивни строфи нашиятъ народенъ поетъ и тоя пѣтъ описва първото появяване на руситѣ въ Влашко, на пѣтъ за България:

Тѣ идѣха съ пѣсни на врани коне,
 (Катѣ че ли на сватба, а не на клане),
 Руситѣ, това сж, ази си хортувахъ,
 За кои мечтаехъ, за кои сънувахъ,
 За кои народътъ плачеше до днесъ,
 И съ вѣра търпѣше страшната си честь.

*

Мнозина отъ срѣдитѣ на европейската дипломация невѣрваха, че е възможно при неподготвеността на руската армия и при сведенията отъ Цариградъ за голѣмитѣ вѣоръжения и приготвення, за готовността на самопожертвование отъ страна на турската войска мнозина не вѣрваха въ сполуката на руското освободително дѣло. И когато съ мълниеносна бързина рускитѣ войски преминаха Дунава въ Добруджа и Свищовъ, когато бърже бърже се озоваха въ Търново, а генералъ Гурко като чародей прескочи Балканитѣ и се чуха дѣлата чудотворни на руския войникъ, мнозина невѣрующи прехапаха езикъ. Наистина, враждебнитѣ на Русия и на българския народъ се зарадваха твърде много, когато узнаха за внезапно изпъкналия Плѣвенецъ и за геройството на смѣлия, предприемчивъ и юначенъ Османъ паша, но това не бѣше за дълго. Героятъ на Плѣвенецъ трѣбваше да се предаде, макаръ съ достоинство.

И въ най-тежкитѣ минути, които смутиха величествена та епопея на руско-турската война рускиятъ народъ не се поколеба въ своята вѣра да се изкара великото дѣло до сполучливъ край. Нито мжчителнитѣ дни около Плѣвенецъ, нито страстната недѣля на върха св. Никола, когато рускиятъ войникъ и българскиятъ опълченецъ, дружно презъ три дни, всѣка минута, изнемогваха подъ градушката отъ убийствени снаряди и пушечни изстрели на единъ неприятель много по многоброенъ, фанатизиранъ и буенъ, — и разколебаха руската душа въ нейната вѣра въ крайното тържество на святото дѣло.

Сжщо така непоколебимо бѣше твърдото решение на царя да изкара дѣлото до край. Самъ той, Александъръ II, вѣрвѣше съ своята войска и не се забави да дойде веднага

въ Свищовъ, да направи своята квартира въ Бѣла, да се яви и въ най-тежкитѣ минути подъ Плѣвень. И нѣмаше ли право българското племе да не измѣня никога на свояга вѣра, че руската душа, вѣплотена тъй чудно въ царската съвестъ и царската любовъ, сж неизмѣнни презъ вѣковетѣ, че за него има само единъ спасителъ—рускитѣ царь. Не току тъй Петко Рачевъ Славейковъ създаде въ туй време популярната пѣсенъ, пѣена на длъжъ и на ширъ изъ цѣла България:

Руский царь е на земята най-великъ, надъ всички прѣвъ,
 Руситѣ сж наши братя, наша плътъ и наша кръвъ.
 Катъ Русия нѣма втора, тъй могъща на свѣта,
 Тя е нашата подпора, тя е нашта висота.

И величието на руския царь, както и величието на руската душа, се проявиха въ всички моменти на войната и на пребиванието на руската армия у насъ. Единъ отъ голѣмитѣ свободолюбивци на културния и хуманенъ свѣтъ на Западъ, великиятъ старецъ Гладстонъ, бѣше произнесълъ дивнитѣ слова: „Ако Русия има несполука, това ще бжде най-великото нещастие за човѣчеството и за християнитѣ; но ако Русия сполучи, тя ще добие безсмъртна слава“.

Русия сполучи! Нейното тържество блѣсна въ историческия актъ, написанъ въ Санъ-Стефано, въ Санстефанския договоръ. Той бѣше награда, отъ една страна, за жертвитѣ на велика Русия, а отъ друга — за страданията на мъченицата България. Удовлетвориха се исканията, справедливитѣ искания на балканскитѣ народи, и една държава българска се очерта приблизително въ нейнитѣ етнографски граници. Аксаковъ каза: „въ С.-Стефано цѣла България бѣ извикана на новъ животъ нѣмаше вече нито единъ християнинъ робъ по цѣлото пространство, върху което живѣе българското племе. И тукъ, както презъ течението на цѣлата война, при уреждане на гражданското управление на България, при създаването на кадри за бъдната българска армия при подготвянето на персоналъ за разнитѣ клонове на управление, се виждаха грижитѣ на Русия за България, за нейното благоденствие, за усигуряване на нейното бждеще.

Рускитѣ войникъ, носителъ на идеята на руския народъ, не само освободи България, но се погрижи по тозъ начинъ съ разни подготвителни мѣрки и учебни институти да го подготви за новия му политически животъ.

И днесъ, когато ние празнуваме петдесетлѣтието отъ Санъ-Стефанския договоръ и въобще петдесетлѣтието отъ рождението на политическа и свободна България, ние не можемъ да не си спомнимъ, съ благоговѣйна почитъ вели-

кия царь Освободитель Александъръ II, за когото нашиятъ поетъ много спрагедливо писа:

Въ епохитѣ нѣма моментъ по-умилень,
Въ истор'ята нѣма по-доблестень ликъ,
Отъ Цезаря ти си по-славень и силенъ.
И отъ Александра ти си по-великъ.

Името на великодушния царь нѣма никога да се различи изъ паметъта на българския народъ. Този народъ ще си спомня и за неговитѣ сподвижници: за великия князь Николай Николаевичъ, великия князь Александъръ Александровичъ, отпосле императоръ Александъръ III, за вѣнчанитѣ съ победоносни лаври генерали — Драгомировъ, Гурко, Скобелевъ, Тотлебенъ, Радецки, Столѣтовъ — безсмъртни богатири—и за многото Калитиновци, Горгаловци и хиляди незнайни витязи, както и за младитѣ български войници опълченци, които сложиха кости, за да се издигне върху тѣхъ българската свобода. Ние не можемъ днесъ да не си спомнимъ все така съ благоговение грамаднитѣ услуги на дипломатитѣ и общественицитѣ—Графъ Игнатиевъ, Нелидовъ, Из. С. Аксаковъ, кн. Черкаски, Донауковъ, Корсаковъ и други.

Като се покланяме предъ паметъта на тѣзи велики ликове на обезсмъртени герои, нѣкои знайни, а нѣкои незнайни, ние изказваме и нѣй дълбоката си признателность къмъ останалитѣ живи руски и наши ветерани герои, отличили се въ блѣскавата епопея на освободителната война, която ни докара до Санъ-Стефано.

Вѣчна паметъ на мъртвитѣ и слава на останалитѣ живи!

Европейскитѣ дипломати не останаха доволни отъ извършеното въ Санъ Стефано, спечелено съ толкова жертви, материални и морални, на руския народъ и българския. Тѣ поискаха този договоръ да се смѣта за прелиминаренъ, а окончателенъ договоръ да стане съ участието на великитѣ сили въ Берлинъ. При всичко, че победители не се сждятъ, но въ Берлинъ сждиха и осждиха Русия, а заедно съ нея осждиха и многострадална България, като я разкъсаха на кжсове и не дадоха на българското племе да заживѣе въ единъ организъмъ. Въ Берлинъ се създаде едно Българско княжество до Балкана, една южна България, откъсната и прекръстена съ името „Источна Румелия“, Македония остана неосвободена, а нѣкои български земи минаха въ чуждо владичество.

Труденъ животъ заживѣ разпокжсаната въ Берлинъ България. Нейнитѣ синове не се умориха да дирятъ съ всевъзможни мирни и законни срѣдства обединението на българското племе и човѣшки права. Наистина, южна Бъл-

гария се сбедни съ княжеството . . . И това бѣше безкръвенъ и естественъ актъ, който удовлетворяваше единъ копнежъ на българската душа . . . Но мжчното — важното — не бѣше достигнато. Благодарение на повишено славянско съзнание, едва въ началото отъ втората десетина години на нашата вѣкъ, Балканскиятъ и Югославянски идеалъ бѣше се приближилъ, даже доби единъ реаленъ изразъ . . . Но благодарение пакъ на славянска неразбранщина и на несъзнание, несъгласия помрачиха разума, станаха нежелани събития . . . покрусни, онеправдания, и пакъ сбждването на идеала се отложи занезнайно тъмно бждеще . . .

Скоро избухна свѣтовната война . . . Тя ошастлеви нѣкои славянски народи. Възкрѣсна Чехословашката държава; възтанови се старта Полша; порасте до идеални размѣри кралството на С. Х. С., инакъ Югославия; — ний българитѣ поздрвихме нововъзкрѣснатитѣ и засилени славянски държави, ний ги сърадвахме и облажавяхме.

*

Между това, на сждбата било угодно, щото ний българитѣ да изпаднемъ въ условия, при които изъ свѣтовната война излѣзохме съ единъ тежъкъ пасивъ — съ поражение, покрусване, изнемощаване и онеправдание. Нали ний бѣхме победени! Въ такъвъ случай, то се знае, ний сме виновни, а тежко и горко на победенитѣ! За тѣхъ сж всички тегоби, военни обезщетения, репарации, окупационни дългове и всичко, което може да смаже и най-бодрия народъ. А което е най-лошо то е, че като се изисква отъ насъ точното изпълнение на договорнитѣ задължения, наложени намъ въ Нйойи, не ни се допуща срещу това да използваме поне най-дребнитѣ договорени права, при които все можеше нѣщо да се направи за стопанско поне възтановяване на съсипана България.

Въ тежки мжки, страдания и теглила, прекарва българскиятъ народъ десеттѣхъ години следъ свѣтовната война. Много причини има той да бжде не само дълбоко огорченъ, но даже отчаянъ; обаче, не! не! този народъ съ гордо чело обръща своя погледъ къмъ страдалческия си изминатъ пжть презъ 50-тѣ години на политическо и независимо сжществуване. почвайки отъ деня на С.-Стефано, който той ще празнува особено тържествено текущата година, и, въпреки всичко, той пакъ намѣрва по този изминатъ пжть грамадни следи отъ културенъ напредъкъ, изпъкнали духовни ценности, ободрителни материални и духовни паметници, служащи като изходни точки и основа за свѣтла пò-добра бждещностъ. Като изгледва спокойно и хладнокрѣвно изминатия въ 50 години пжть въ политическо, стопанско и главно въ културно

отношение, българският народ не зачертава своите блънове, не убива своите купнежи. а черпи сили въ своите битовни добродѣтели, въ своето трудолюбие, въ своята честност и въ своята несъкрушима воля да върви напредъ, като съобразява своето поведение съ наложените му задължения и като съдействува всѣкакъ за запазване мира на Балканите. У него не угасва нито копнежа за правда, нито надеждата и вѣрата въ тържеството на тази правда, когато и да било.

И, както казва поетътъ:

Остава ни мощта непобѣдима
 На младостта, коя да мре не иска.
 И правдата — далечна или близка
 Тукъ своя празникъ, тържество ще има.

И ако има нѣщо, което въ тази година на петдесетлѣтие отъ освобождение на България съставлява въжделение за българския народъ, то е настоящето му искане да се изучи неговото днешно положение всестранно. Този народъ иска да се взематъ въ внимание тегобитѣ, които му се наложени, задълженията, които сж създадени за него въ Нйойи, дето той очакваше правиленъ сждъ, а срещна най-обидната за него обноска. Той настоява да се размърятъ тегобитѣ съ срѣдствата му и да се улесни изходътъ изъ мжчнотиите. Той прави позивъ къмъ културния свѣтъ за единъ миренъ сждъ, който въ Женева или Хага е длъженъ да се занимае съ неговото дѣло.

И българският народъ вѣрва, че нѣма да мине много, ще изчезне психоза на военните победи, ще зацари една по-спокойна и разумна атмосфера, ще възкресне колко-годе човѣщината и ще бжде възможенъ единъ безстрастенъ и безпристрастенъ свѣтовенъ сждъ, гдето и да заседава той, който ще се произнесе благоприятно за сждбата му и съ решението си ще създаде предпоставки и сносни условия за мирно съществувание и за развитието му въ тѣзи Балкани, дето той има своята бащиния и дѣднина, обитавана вече отъ 14—15 столѣтия.

Свършвамъ.

Нека вѣрваме, нека не се отчайваме, нека настоятелно искаме и чакаме вѣчната правда, като работиме за нея. Рано ли, късно ли, тя ще възтържествува!